

וּפְעַם אַחַת עֲבָרָה הָאִשָּׁה לִפְנֵי בֵּיתוֹ שֶׁל הַמְּנוּחַ הַנְּגִיד הַמְּפֹרָסִם ר' וואַלף אָבִיו שֶׁל הַמְּפֹרָסִם ר' שִׁמְעוֹן פֶּרַעֲנָקִיל בִּפְרָאג, וְאָמַר אֵלַי מַחֲוֹתֵי הָרֶב מוֹהֲרֵי הִילְמָן, שֶׁהוּא כַּעַת אֲבִי ד' בֶּק' מִיץ⁹⁰, וּבָאוּתוֹ הַזֶּמֶן [=תַּס"ט לִפ"ק⁹¹] הֵינּוּ חֲבָרִים⁹² מִשְׁמָשִׁים בִּישִׁיבָתוֹ הָרְמָה שֶׁל הָרִישׁ מִתִּיבְתָא הַגָּאוֹן מוֹהֲרֵי אֲבָרָהם בְּרֹדֶע זצ"ל שֶׁהִיא ר"מ בֶּק' פֶּרַאג, וְאַצֵּל מוֹהֲרֵי שְׁמוּאֵל קֶרְאָקוּיעֵר זצ"ל, וְכַךְ אָמַר לִי: תִּדַּע, שֶׁהִיא נִין וְנֶכֶד לִיעֶקֶב שְׁמִיאֵל'שׁ הַנ"ל, וְהִיא שְׁנִשְׁתִּירָה כַּעַת מְזֹרַע יַעֲקֹב הַנ"ל.

וְלִהְיוֹת תוֹי"ט עֲצָמוֹ, מִסְרוּ אוֹתוֹ אֲצֵל הַקִּיסָר עַל שֶׁהִיא קוֹרָא שֵׁם סִפְרוֹ 'מַעֲדָנִי מֶלֶךְ'⁹³. רַק הַשְּׂרָרָה הִגִּין עָלָיו וְנִמְלֹט וְהוֹצִיא אוֹתוֹ מִכָּלָא שְׁמוֹצִיאִין בֶּהֱן הַחֲיִיבִי מִיתוֹת, וּבְרַח מֵאַרְצוֹ, מִמְּדִינַת הַקִּיסָר לֶק' קֶרְאָקָא. כֹּל זֶה סִפֵּר לִי מֵאִז הָרֶב מוֹהֲרֵי הִילְמָן הַנ"ל...⁹⁴

וְגַם שִׁמְעָתִי מִפֶּה קִדּוּשׁ אִישׁ אֲמִיתִי דוֹדֵי הָרֶב הַמּוֹפְלָג מוֹהֲרֵי סַעֲדִיָּה זְצִלְלָה"ה⁹⁵, כֹּאשֶׁר הָעֲבִירוּ הָרִאשִׁים דֶּק' פֶּרַאג לִהְיוֹת מוֹהֲרֵי מֹשֶׁה ר' מַעֲנַדְלָשׁ הַנ"ל ע"פ הַנְּגִיד הַנ"ל, שֶׁהִיא עוֹשֶׂה מֵהַ שְׁלָבּוֹ חֶפֶץ, וְלֹא מִצָּאוֹ לֵהֶם שְׁלִיחַ כִּי לֹא רָצוּ מִשְׁרָתִי הַקְּהֵלָה לִילֵךְ לִהְיוֹת לוֹ⁹⁶. וְהִיא שֵׁם מִשְׁרָת הַקְּהֵל אֶחָד שֶׁהִיא פְּרוּץ וְאָמַר: תָּנוּ לִי גִרָאשִׁין אֶחָד וְאֲנִי אֵלֶךְ וְאוֹדִיעַ אוֹתוֹ. וְלִקַּח אוֹתוֹ הַפְּרוּץ הַגִּרָאשִׁין וְהֵלֵךְ לְמַהֲרָ"מ הַנ"ל וְאָמַר לוֹ בְּלִשׁוֹן אֲשַׁכְנֶנּוּ: דִּיא קְהֵלָה הָאֵט רַאבִּינֵר אוּיָף גְּזֹאגֵט [=הַקְּהֵלָה פִּיטְרָה אֶת הָרֶב]. וְשָׂאֵל אוֹתוֹ הַמַּהֲרָ"ם מֵהָ הִיא שְׁכָרְךָ מִן הַקְּהֵלָה בַּעֲבוּר הַשְּׁלִיחוֹת הַזֶּה, וְלִקַּח אוֹתוֹ הַפ"ג [=פְּרוּטָה גִּרָאשִׁין] וְנָתַן בֵּין שִׁנְיָו וְאָמַר לוֹ: רֹאֵה זֶה הַפ"ג נָתַן לִי הַקְּהֵלָה לְשֹׁכֵר שְׁלִיחוֹת הַזֹּאת. מִיד פִּתַּח מַהֲרָ"ם וְאָמַר: כֹּל יֵמֶיךָ יִהְיֶה כֹךְ לֶךְ הַפ"ג לְשְׁלִיחוֹת הַזֶּה לְזִכְרוֹן. וּמֵאוֹתוֹ הַיּוֹם וּמַעֲלָה [=וְהֵלָאָה] נִשְׁתַּגַּע אוֹתוֹ הַמִּשְׁרָת וְהִיא נוֹשֵׂא אֶת הַפ"ג בִּפְיוֹ וְהִיא מְדַבֵּר שְׁגֵעוֹנוֹת שֶׁהַפ"ג הַזֶּה הוּא שְׁכִירוֹת שְׁלוֹ לְשְׁלִיחוֹת, וְלֹא הוֹצִיא אוֹתוֹ מִפְּיוֹ כֹּל יְמָיו עַד שִׁמַּת זֶה הָאִישׁ. כִּי מַהֲרָ"מ הַנ"ל הִיא גָּאוֹן וְגִדּוּל בִּישְׂרָאֵל וּמִקּוֹבֵל גִּדּוּל בִּקְבֻלַּת הַמַּעֲשִׂיּוֹת...".

90 ה"ה הגאון ר' שמואל הילמן זצ"ל, אב"ד מאנהיים ומיץ. נפ' ה' טבת תקכ"ד לפ"ק.

91 כך העלה בחשבוננו הרב אי"מ בהערותיו ע"ס 'יש מנחילין'.

92 רצונו לומר, כי בזמן שעברה אותה האשה את ביתו של ר' וואלף, סיפר לו חבריו ר' שמואל, אשר למד יחד עמו אצל הג"ר אברהם ברודא זצ"ל ואצל הג"ר שמאל קראקווער זצ"ל.

93 הבעל 'תוס' יו"ט' זצ"ל מכחיש את זאת בספרו 'מגלת איבה' וז"ל: ולא כאשר שמעתי אומרים שמפני שם הספר שקראתיו 'מעדני מלך' היתה עלי חמת המלך הקיר"ה, כי לא היה מפני כך והעד אמת תמצא לקמן... עכ"ל. (הערת הר"ר יצחק דב פעלד ז"ל).

94 קטע הבא הנדפס פה ב'יש מנחילין', העברנו למעלה, ע"ש.

95 ה"ה הגאון ר' סעדיה ישעיה קאצינעלינבויגען זצ"ל אב"ד העלישוי, בן הג"ר שאול אב"ד פינטשוב, וחתן הגאון המפורסם ר' נפתלי כ"ץ זצ"ל אב"ד פפד"מ בעל 'סמיכת חכמים'.

96 השווה בגמ' ב"מ נ"ט ב' "מי ילך ויודיע לר' אליעזר שנידוהו אותו". וראה ברד"ל בבאורו לפרקי דרבי אליעזר (קוני 'עמק הברכה' אות ה') שנענש ר' עקיבא על שהלך לבשרו, ועל כך אמר לו ר"א שמיתתו יהיה קשה משלהם. ע"ש.

עד כאן העתק מדברי הג"ר פנחס קצ"ב זצ"ל⁹⁷.

97 בספר 'ארחות ישרים' (ראקאו) ח"א עמ' רס"א, הביא מכתב מאביו זצ"ל אל המו"ל הר"ר יצחק דב פעלד ז"ל מזאת חנוכה תשמ"ה לפ"ק, ותוכן מכתבו, שנתקשה בשלשה ענינים שבסיפור הזה. א' בתו של התוס' יו"ט מ' דאבריש ע"ה היתה כלתו של ר' אברהם בנו של ר' יעקב רק בשנת שצ"ב לפ"ק נכמבואר ב'חילוקי אבנים], וא"כ עדיין לא היה ר' יעקב מחותנו של התוס' יו"ט בעת שעזב רבינו את פראג. ב' קשה להאמין שהתוס' יו"ט יסכים לדבר כזה לנחול את הרבנות ע"י גירוש קודמו. ג' כי כתב ב'חילוקי אבנים] שר' שעפטיל בנו של השל"ה הק' נעשה ממלא מקומו של רבינו בפראג, וזה סתירה להמבואר כאן כי התוס' יו"ט בא במקומו. ע"כ תוכן מכתבו. תשובתו של ר' יצחק פעלד לא הגיעה לידינו.

⁹⁸ונחזי אנן, ונתחיל מלמטה למעלה:

א' על טענתו כי הרב פעלד כותב כי ר' שעפטיל נתכהן בפראג במקום רבינו, אכן פשוט שיש פליטת הקולמוס ב'חילוקי אבנים', ורצה לומר כי ר' שעפטיל בנו של השל"ה הק' מילא את מקומו של רבינו בפוזנא, לא בפראג, ראה להלן במאמר זה. (ובאמת, היה ר' שעפטיל דורש מידי שבת בשבתו בביהמ"ד שבפראג בעת שכינה בה רבינו כאב"ד, כאשר הוא כותב בהקדמת ספרו. ובמבוא לס' 'מצות תפילין', עמ' ז', כתב כי מילא את מקום אביו ברבנות פראג בשנת ש"פ, וטעות בידו. ומה שכתב ר' יעקב ירוחם וורעשנער הי"ו ב'מגילת איבה' שלו, מהדורת תשע"ד, עמ' קי"א, כי לא קבלו את ר' שעפטיל לאב"ד בהיותו צעיר מהתוס' יו"ט שהיה דיין בעיר, ולא את התוס' יו"ט מחמת כבודו של ר' שעפטיל, בהיותו בנו של רבם השל"ה, וע"כ נשארה רבנות פראג לכמה שנים קרח מכאן ומכאן, עד שנתכהן ר' שעפטיל לעיר אחרת ואז קבלו את התוס' יו"ט, ע"ש בכ"ד, הרי כל זה בדה מלבו! כי רבינו נתכהן במקום השל"ה הק', ומפני כן לא קבלו לא את התוס' יו"ט ולא את רבי שעפטיל הורוויץ ז"ל. ואף אם אינו רוצה להאמין לכל דברי היש מנחילין, הרי מצבת אשתו של רבינו בפראג מעידה כי רבינו היה אב"ד בשנת שפ"ג). ב' על טענתו כי אין להאמין דברים כאלו על הגאון בעל 'תוס' יו"ט', הרי ר' פנחס קצ"ב כותב ממה ששמע בעצמו מידידו מנוער הגאון ר' שמואל הילמן זצ"ל, ואם אלו הגדולים האמינו שכך קרה, למה עלינו לנטות מדבריהם.

ג' על טענתו שהתוס' יו"ט עוד לא היה מחותנו בשעה שאירע מעשה זה, אכן צ"ע, ויתכן שכבר מכמה שנים לפני כן נתן עיניו בבתו של התוס' יו"ט ועל כן קירבו. כי באמת הי' התוס' יו"ט דיין בפראג עד לשנת שפ"ה שנתקבל לניקלשבורג. או שמא הם היו סתם בידידות לפני שהתחתנו ביניהם, והג"ר פנחס זצ"ל סבר שכבר היו מחותנים מאז. ואין זה טעם לדחות את כל הסיפור. (וגם לא אתעקש לצדד, כי אכן לא התוס' יו"ט גרם לסלוקו, והפרנס הנ"ל דחאו לסיבה אחרת, ושמועה מוטעת נודמן לו לר"פ קצ"ב, וראה להלן איך שהתוס' יו"ט ישב על דין אחת ביריד לובלין יחד עם רבינו).

הרב מרדכי וויין ב'עטרת פד' (עמ' נ"א) כותב, כי מעשה זה אירע לא עם רבינו אלא עם הגאון ר' שמעון וואלף אורבאך ז"ל. וכתב כי בשנת שפ"ו נתכהן הגרש"ו לפראג, ועזבה בעת שהודח מרבנותו, ובא בחזרה לפוזנא, והיה ר"מ שם, והג"מ בנימין מורפטשיק אב"ד, ובשנת שפ"ח נתקבל שנית לאבד"ק ווין ובשנת ש"צ כאשר עזב התוס' יו"ט את העיר פראג נתקבל שוב לפראג ונפ' י"ז חשוון שצ"ב. וציין אשר האריך בתולדותיו בירחון 'דרכנו' בכמה קונטרסים (שהופיע בווארשא בשנת תרצ"ג-ה ע"י 'אגודת ישראל'). לע"ע לא מצאתי למאמרו הנ"ל, ולא אוכל לדעת המקורות אשר מהם שאב את דבריו (אבל כן מצאתי ב'דרכנו' גליון כ"ח עמ' י"ג אשר הזכיר ענין זה, וכתב עוד, אשר סיבת המלשינים על התוס' יו"ט אשר בעקבותיה הושם למאסר, באו הודות לקנאתם לכבודו של רב הנידח הגרש"ו זצ"ל, ובמקום אחר מצאתי מצינים לאחת ממאמריו על רש"ו הנמצאת ב'דרכנו' גליון ס"ז), אבל אטו תנא כי רוכלא רצוא ושוב רצוא ושוב, מפוזנא לפראג ומפראג לפוזנא ושוב לפראג, אין נוסחתו מתקבלת על הדעת. גם הרי לנו שני עדים נאמנים מעידים כי קרה כן לרבינו, ה"ה ר' פנחס קצ"ב (בשם הג"ר שמואל הילמן ז"ל ובשם הג"ר סעדיה דודו). והגאון בעל 'שבות יעקב' המעיד כי יצא 'על ידי סיבה' משם. שוב מצאתי ב'לקורות

ברכנות פוזנא

את אחרית ימיו של רבינו, אשר בה בא אל המנוחה ואל הנחלה, הוא עת נתכהן לאבד"ק פוזנא, במקום הגאון ר' חיים⁹⁸ כ"ץ בן בתו של המהר"ל אשר נפ' בשנת שצ"ה לפ"ק⁹⁹ ושמנ"כ. בהיותו אב"ד פוזנא, עמד נאמנה לעם סגולתו. נשאר בידינו כמה הוראות אשר הורה ותיקן שם בפוזנא.

ב'פנקס פוזנא'¹⁰⁰ כתוב:

"הלכה למעשה בשמיני עצרת שהיה חל בשבת, ובתוך היריד עשו אחד עשר חיובים, ולא מכח מפטיר, ונעשה זה בצווי הגאון אב"ד מהר"ם ר' מענדליש".

עוד נזכר שם ב'פנקס'¹⁰¹:

"הגאון מוהר"ר משה ר' מענדלס התפלל מוסף בפוזנא ואמר היום תשמע שועתנו, ולא אמר היום תקבל ברחמים וברצון את תפלתנו, ושאלו לו לאמר טעם הדבר, למה היפך סדר פוזנא, והשיב, שאלו שלשה¹⁰² "היום", הן דומים זה לזה כמשמעו,

היהודים בלובלין, מכתב א' (עמ' 129) מכתבו של ר' יוסף לעוויןשטיין אב"ד סעראצק, ומביא את דבר מחלקותו עם התוס' יו"ט בשם כתב ידו של הג"ר שלמה יצחק הלפרין אב"ד בראטשיין, טארניפאל, ולא הביא שם את תוכן הענין. ורח"נ דעמביצער בעל 'כלילת יופי' כתב ('אוצר הספרות' שנה ד', תרנ"ב, עמ' 234) כי רבינו נתכהן מיד מפראג לפוזנא בשנת שפ"ז ועלה על כסאו של ר' שמעון וואלף אויערבאך ז"ל אשר הלך משם אל ק"ק ווינא יצ"ו. (ולפי"ד נמצא שהיה בשנת שפ"ז חילוף רבנים מעניינת כדלהלן: התוס' יו"ט עזב רבנותו מוויין ונתקבל לפראג, ר' שמעון וואלף עזב את פוזנא ונתקבל לוויין, ורבינו עזב את פראג ונתקבל לפוזנא!). הג"ר צבי הירש אויערבאך מוירמייזא כותב יחוסו ויחוס בית אבותיו ה"ה זקנו רש"ו זצ"ל (נרפס לאחרונה בס' 'שומרי משמרת הקודש', תש"ע, עמ' 24) ומזכיר שנתקבל לווינא בעת שנתקבל התוס' יו"ט לפראג, וכאשר העבירו להתוס' יו"ט נתקבל לפראג במקומו, וזה מתאים עם גירסתו של דעמביצער.

על הג"ר שמעון וואלף אויערבאך זצ"ל ראה: 'ישורון' כרך י"ב, אבל לא נזכר שם שום דבר הסותר גירסת הרב ווייץ. (על אף שנעלם ממנו כל דברי הרב ווייץ כפי אשר כבר נתעורר בזה הרב שלמה אנגלארד ב'ישורון' כרך י"ג).

98 לתולדותיו ראה: 'רבני פרנקפורט' פרק ח'. דבר תורה משמו של הג"ר חיים זצ"ל אב"ד ור"מ פוזנא מצאתי בספר 'נחלת צבי', ויניציא ת"כ, על המשנה אם אין קמח אין תורה.

99 הרב ווייץ ב'עטרת פז', שם. ודלא כדעת רח"נ דעמביצער הנ"ל שכתב כי רבינו נתכהן מיד מפראג לפוזנא בשנת שפ"ז. ולדעת הרב ווייץ לא נתכהן רבינו עד שנת שצ"ה לפוזנא. וב'פנקס הכשרים שבק"ק פוזנא' כתב כי רבינו נתכהן בשנת שצ"ז. וא"כ היתה העיר פוזנא בלי אב"ד למשך שנה וחצי. ורבינו היה חסר מינוי למשך עשר שנים. וראה מה שכתבתי לעיל בתחילת המאמר בהערה. שוב מצאתי לרצ"ה ב'לתולדות הקהילות בפולין' (בערכו על רבני פוזנא) כי רבינו נתכהן רק בשנת שנ"ח, והיתה פוזנא בלי רב למשך שלש שנים, ע"ש.

100 'תלפיות', (ר' א-ב עמ' 303, סי' ס"א).

101 קובץ 'ברכה למנחם' (אייכנשטיין) עמ' 270.

102 יתכן וצ"ל "שני". והכוונה להיום תשמע שעותינו ו'היום תקבל ברחמים וברצון את תפילתינו'.

וא"כ מן הראוי שלא לומר את אחד מהם, והשכל מחייב שלא לומר האחרון, כי על האחרון קשה שהוא יתור לשני ולא על הראשון.

עוד נזכר שם¹⁰³:

מילה בשבת וי"ט אין המוהל טועם מכוס של ברכה משום "אין קידוש אלא במקום סעודה", כן הנהיג¹⁰⁴ הגאון מוהר"ר משה ר' מענדלס שהיה מוהל.

עוד בשנת שצ"ט לפ"ק, סמוך לפטירתו, טרח את עצמו וכיתת רגליו ליריד אשר בעיר לובלין להשתתף בוועד של ה'ארבע ארצות'. את זה למדנו מתשו' 'פני יהושע' (ח"ב אה"ע סי' ס"ג) אשר מובא מהג"ר אברהם אב"ד דק"ק בריסק דליטא בנו של בעל 'משאת בנימין' בזה"ל: "...והבאתי הדברים לפני המדינה ביריד לובלין בשנת שצ"ט לפ"ק, ויצאו שלשה בראשי הקרואים, הלא המה: הגאון ר' משה ר' מענדלש האב"ד דק"ק פוזנא, והגאון מו"ה יו"ט ליפמאן סג"ל בעל תוי"ט...".

קט"ז ע"ב

בחלום אדבר בו

מעשה פלא מסופר על רבינו בהיותו אב"ד פוזנא. וממנה למידין את רום גדלותו בעיני העם ואת עוצם צדקתו, גברא דטמריין גליין ליה. ואצטט את לשונו של מוה"ר אלחנן הענלה קירכהן ז"ל מש"כ בספרו 'שמחת הנפש' (פפד"מ תס"ז)¹⁰⁵:

"בק"ק פוזנא היה רב הנקרא רבי משה רבי מענדל'ס, אשר החזיקוהו ממש לנביא¹⁰⁶. פעם אחת הקיצוהו תוך הלילה שילך לבית הכנסת. וקם ולקח את שמשו עמו ובא לבית הכנסת, וראה ספר תורה מונח על השולחן מגולל בפרשת עריות. ונחרד מאד, כי חשב את הדבר לאות כי בוודאי חטא גדול נעשה בקהילה. ותכף משהאיר היום צוה לדרוש ולחקור היטב. ויבוקש הדבר וימצא, כי אחד עבר על איסור אשת איש¹⁰⁷."

¹⁰³ קובץ 'ברכה למנחם' (אייכנשטיין) עמ' 120.

¹⁰⁴ ראה רמ"א (או"ח סי' רע"ג) דאפשר לשתותו ומ"מ המנהג ליתנו לתינוק, ועיין 'שמירת שבת כהלכתה' (פ' נ"ד הערה פ"ב) מש"כ בזה בשם הגרש"ז אויערבאך זצ"ל.

¹⁰⁵ במקור נדפס באידיש, ואנו העתקנו אותה כפי תרגומו של שמואל לוריא, ירושלים תשנ"ט, עמ' ק"ו. וזוהי הנוסח המקורי: (העתקתי מדפוס זולצבאך תקנ"ז, דף כ"ג ע"א) "אין פוזנא איז איין רב גוועזן הט גהייסן רבי משה רבי מענדלס, דען הט מן ממש פר איין נביא גהאלטן. איין מאל הט מן אים מיטן אין דר נאכט אויף גוועקט ער זאל קומן אין דר שול. אזו איז ער אויף געשטאנדן אונ' האט זיין גבאי מיט זיך גנומן אונ' איז אין שול קומן, אזו האט ער גזעהן אויף דעם שלחן ליגן איין ספר תורה איז אויף גימכט גוועזט די פרשה פון עריות. אזו הט ער זיך דר שראקן אונ' גיראכט עס מוז איין גרוסר חטא אין דר קהלה זיין. אונ' וויא טאג איז גווארן הט ער לאזן וואול נאך פארשטן אזו הט זיך בפונדן אזו איינר איז גלעגן בייא איין אשת איש."

¹⁰⁶ אולי היו גם קוראים לו בשם כזה, כפי שהיה נהוג בימים ההם לכנות אל צדיק ובעל מופת בשם "נביא", ראה 'ישורון' כרך לג (עמ' תתמ"ה הערה 11).

¹⁰⁷ סיפור דומה לזה מצאנו על הג"ר משה מת זצ"ל בעל 'מטה משה'. בז דורו של רבינו. כפי אשר כתב

ויאסף משה

כבה נר ישראל ועלה נשמתו של רבינו השמימה, בתחילת שנת ת"א לפ"ק¹⁰⁸. וכאמור לעיל¹⁰⁹, שם בפוזנא מנוחתו כבוד¹¹⁰.

מבין אלו שהספידו את רבינו, היה תלמידו הגאון ר' אברהם שרנצליש מקראקא זצ"ל, כפי אשר מזכיר בספרו 'איתן האזרחי' פ' וזאת הברכה (עמ' ס'):

"וימת שם משה עבד ה' בארץ מואב עפ"י ה', בהמשך הפסוקים דרשתי על הספר הגאון מ"ו החסיד מו' משה בן הגאון מו' מענדיל ז"ל בפ' ויחי ת"א לפ"ק".
ב'זכור' שב'פנקס פוזנא' כתוב לאמר¹¹¹:

"ונשמת הגאון אב"ד ור"מ דק"ק פוזנא וק"ק פראג וק"ק קרקא¹¹² ומדינה מהו' משה בן הגאון מהו' ישעי' מנחם ז"ל".
ואחריו מילא מקומו בק"ק פוזנא הג"ר שבתי שעפטיל הלוי הורוויץ בעל 'ווי עמודים' בנו של השל"ה הק"י¹¹³.

הג"ר יוסף לעוונישטיין ז"ל לבאר על מה היה נקרא בשם נדיר ולא שגיתי "ר' משה מת", וז"ל: ('הפסגה', י, תרס"ד, עמ' 146) "שמעתי מהרה"ג המנוח מו"ה חיים זאב האבד"ק ליבמלא (ובלשונם: ליבאווני), כי המסורה העתיקה תגיד, כי פעם אחת שמע ה"ר משה הנ"ל בלילה שקראוהו לספר תורה לעלות בבית הכנסת. ונתעטף בטליתו, והלך לבית הכנסת בלי שום פחד, ובירך ברכת התורה בין המתים לפניו ולאחריו, וקרא בפרשת עריות". לא רחוק לשער, כי נשתרבב סיפורו של רבינו מפה אל פה, עד שהוסב ממשה עד משה, וגם סיפרו על קריאת פרשת עריות כמילתא בלא טעמא. וראיתי גם להרב יעקב ישראל סטל ב'ירושתנו' (ספר שלישי, תשס"ט, עמ' ר"ב) שמשער כי סיפורו של הרב לעוונישטיין מקורו מסיפורו של רבינו המובא לראשונה בספר 'שמחת הנפש'. וע"ש מה שהאריך באירועי בית הכנסת באמצע הלילה. 108 כפי עדות הג"ר אברהם שרנצליש זצ"ל מקראקא בספרו 'איתן האזרחי' הנזכר למעלה. וכ"כ 'עטרת פז' עמ' 52. 'פנקס ועד ד' ארצות' תתקכ"ו עמ' קע"ד.

אמנם ראה להלן שהעתיקתי מהקדמת ספר 'סליחה משובחה' – משעון לילדים' אשר נדפס לראשונה בשנת שצ"ט ומזכיר את רבינו בברכת המתים. ויתכן כי זה ניתוסף רק בדפוס שני, כי כאמור לא נשאר בידינו עותק מדפוס ראשון. גם יתכן, כי 'זצ"ל' מוסב על אביו רבי מענדיל, עיין בנוסח דבריו להלן. ובס' 'תולדות משפחת הורוויץ', עמ' 25, כתב כי הג"ר שעפטיל כבר נתכהן בפוזנא בקיץ ת' לפ"ק. ואין לדבריו סתירה מ'איתן האזרחי' הנ"ל, כי בזמנים של פעם היו השמועות מגיעים לאחר זמן מרובה (כפי שמצאנו שהחת"ס נתודע על פטירת חמיו הגאון רבי עקיבא איגר זצ"ל לאחר כשתי חדשים! ורק אז הספידו ה'כתב סופר'). ור' יצחק פעלד (בסו"ס שו"ת 'נשאל לדוד' ח"ג) כתב כי רבינו נפ' בשנת שצ"ט לפ"ק. אמנם לפני שנת שצ"ט ג"כ לא נוכל לצדד, כי מצאנו זכרו בין החיים ביריד לובלין בשנת שצ"ט כמובא להלן. 109 הג"ר פנחס קצ"ב בספרו 'יש מנחילין' המצוטט לעיל.

110 "בית העלמין העתיק בפוזנא – אינו קיים עוד, ואין כל תיעוד או רישום (גם אצל שלטונות העיר) של המצבות שהיו בו" (ר' נ. רפאל אויערבך, 'ישורון' כרך י"ב עמ' תרנ"ט הערה 14). אמנם פינער ב'כתבי יד' מעתיק כמה מן המצבות שבפוזנא, ואין מציבת רבינו ביניהם.

111 נדפס ב'פסקים ותשובות רעק"א'.

112 ראה לעיל בהערה בראש המאמר מש"כ מזה.

113 'עטרת פז', שם, וכתב שנתכהן בשנת ת"ג, וא"כ היתה עיר פוזנא בלי מורה לב' שנים. וראה כלילת יופי (ח"א עמ' ע').

ואלה תולדות משה

ואלו הן בניו ובנותיו אשר מצאנו לרבינו¹¹⁴:

א. בְּנוֹ הַגָּאוֹן ר' יִשְׂרָאֵל¹¹⁵ זצ"ל. הִיָּה נָגִיד גָּדוֹל¹¹⁶, וְחִיָּבֵר ס' 'מֵרֶאֱת הַצֶּדֶק'¹¹⁷, אִמ"ד תַּמ"ב¹¹⁸, וְהוּא קִיצוֹר וּמִפְתָּחוֹת עַל סֵפֶר הַשְּׁל"ה הַקְּדוּשׁ. בִּס' 'עֵיר הַצֶּדֶק' (עמ' 48), הָעִיד אֲשֶׁר רָאָה חֲתִימָתוֹ בְּכַתֵּב יָדוֹ מֵעַל ס' פִּלְפּוֹלָא חֲרִיפְתָּא לְבַעַל תּוֹס' יו"ט בִּזְה"ל: יִשְׂרָאֵל בֶּן הַגָּאוֹן הַחֲסִיד מֵהו' מֹשֶׁה זצ"ל בֶּן הַגָּאוֹן הַחֲסִיד מ' מַעֲנַדֵּל ר' אוֹוִיגְדֶּרֶשׁ זצ"ל. הוּא נִשָּׂא אֶת מ' שֶׁרֶל בְּתוֹ שֶׁל ה'קִיקוֹן דִּיוֹנָה', אַחֲרֵי שֶׁנִּתְאַלְמְנָה מִבַּעֲלָהּ הָרֵאשׁוֹן ר' מֵרְדְּכִי בֶן הַגָּאוֹן ר"ר הָעֶשִׁיל מִקְרָאָקָא. וְאַחֲרֵי פְטִירַת הַג"ר יִשְׂרָאֵל ז"ל, נִישָּׂא בְּשִׁלְשִׁית לְהַגָּאוֹן ר' אֶהֱרָן תְּאוֹמִים הִי"ד אֲב"ד ווִירְמִיזָא וְקִרְאָקָא. וְלַעֲת זִקְנָתָהּ דָּרָה אֲצֵל אַחִיהָ בִּפְרָאָג הַג"ר יַעֲקֹב שׁוֹלְהוּיֶף. הִיא נִפְטְרָה בִּפְרָאָג בִּשְׁנַת תַּע"ה לִפ"ק¹¹⁹. וְכֵּה הֵם דְּבָרֵי הַמּוֹ"ל סֵפֶר 'מֵרֶאֱת צֶדֶק' הַנ"ל, ה"ה מו"ה שְׁלֹמֹה זִלְמָן שֶׁל הַקָּצִין ר' יִצְחָק אֶהֱרָן זַעֲקִלִי ז"ל בֶּן¹²⁰ הַר"ר יִשְׂרָאֵל מֹשֶׁה יוֹסֵף נֶאֱרָדִין זצ"ל חֲתָנוֹ שֶׁל הַגָּאוֹן בַּעַל 'קִיקוֹן דִּיוֹנָה': "...אֲשֶׁר אִיזֹן וְתִקֵּן מַחֲוֹתָנִי וּש"ב¹²¹ הַמְּנוּחַ הַתּוֹרָנִי כְּמוֹהַר"ר יִשְׂרָאֵל, בֶּן הַגָּאוֹן הַגָּדוֹל כְּמוֹהַר"ר מֹשֶׁה ר' מַעֲנַדֵּל זצ"ל, בַּעַל דּוֹדֵתִי ש"ת [= שֶׁרֶל תְּאוֹמִים]...". מִדְּבָרָיו לְמַדְּנוּ, כִּי בִּשְׁנַת תַּמ"ב כָּבֵר לֹא הָיָה בֵּין הַחַיִּים¹²².

ב. בְּנוֹ הַג"ר אֲבֵרָהָם זצ"ל¹²³.

ג. בְּנוֹ הַג"ר יַעֲקֹב זצ"ל¹²⁴.

114 והצגנו את בנותיו וחתניו לבדנה, כי לא ידענו מי נשא למי (זולת מרת אידל ע"ה ומ' תמרא ע"ה כדלקמן).
115 ל. לאבינשטיין טעה כשחשבו ל"שמואל" ב'משפחת תאומים' שלו. וגם ב'גדולת שאול' (דף כ"ה) טעה וכתב 'שמואל'.

116 הג"ר פנחס קצ"ב ב'ענפי עץ האבות' שבתחילת ספרו 'יש מנחילין'.
117 ובהקדמה נקרא 'מראה הצדק' ובראש כל עמוד נדפס 'מראה צדק' וממנה לשם הגדולים. עליו ראה 'קריית ספר' (ח"ט עמ' 386). ראה גם: 'ספר הכללים' להג"ר יחיאל הלפרין, יו"ל ע"י מכון 'אהבת שלום', מבוא.
118 ואיני יודע מהיכן נובע טעותו של פעלד ב'חלוקי אבנים' שלו, בכתבו שנדפס בשנת "נח"ת" לפ"ק.
119 היות מ' שרל אשת שלשה גדולים הללו, שמע הג"ר פנחס קצ"ב זצ"ל בעצמו ממנה, בהיותה דרה לעת זקנתה בבית אחיה הג"ר יעקב שולהויף זצ"ל. ראה ספרו 'יש מנחילין' ב'ענפי עץ האבות'.

120 ושם בהסכמת הגאון ר' דוד אופנהיים ז"ל כתב, כי ר' זעקלי הוא בן בנו של ה'קיקון דיונה', וכנראה צ"ל בן בתו. ר' יצחק פעלד ב'חלוקי אבנים' שבסוף ספר 'יש מנחילין' לא ידע אל מי נשאה מ' בילא בתו של ה'קיקון דיונה'. יתכן ור' ישראל משה יוסף הלז היה בעלה. (ואולי היתה אשת ר' אביגדור קרא אב"ד גלגוי).
121 לא ברור למה כותב עליו 'ש"ב' במקום 'דודי', אבל כוונתו כנראה ב'ש"ב' שהיה דודו, וכוונתו ב'מחותני' כנראה בהיות רבינו בזו"ש גיסו של ר' יצחק מאיר תאומים אחיה של מ' שרל תאומים.

122 מה שכן גיסו הוציא לאור ספרו, אולי יש במשמע שלא זכה לזש"ק. בס' 'לתולדות הקהילות בפולין' (עמ' 476) בערכו על רבני פרעמיסלא הביא באות כ"ב כי היה מרבניה, ולא ציין מקור לזה (גם כתב בטעות שמואל במקום ישראל).

123 עיין ב'פנקס הכשרים' של קהלת פוזנא עמ' 129 בהערה 235.

124 שם.

- ד. בתו¹²⁵ הרבנות מ' איידל ע"ה, והיא הדפיסה 'קיצור יוסיפון' בלשון אשכנז, קראקא ת"ל לפ"ק¹²⁶. והיתה נשואה להג"ר משולם ב"ר אברהם זאלצבורג זצ"ל אב"ד לבוב¹²⁷.
- ה. בתו הרבנ' מ' תמרא ע"ה אשת הג"ר מאניש חאטש מקראקא זצ"ל¹²⁸.
- ו. חתנו הגאון ר' יששכר זצ"ל אב"ד ארלא בעמח"ס 'מבוא שערים' על הש"ס¹²⁹.
- ז. חתנו הג"ר יחזקאל ז"ל¹³⁰.
- ח. חתנו¹³¹ הג"ר ליב זצ"ל¹³².
- ט. מצאתי ברשומות שנתפרסמו לאחרונה מבית החיים בק"ק לינסק שבפולין – גאליציע¹³³, מצבה של מ' ליא בתו של הגאון ר' משה ר' מענדילס. וכנראה שהיתה בתו של רבינו. ונפטרה עוד בחיי אביה¹³⁴. וזה נוסח מצבתה¹³⁵:

אוצר החכמה

- 125 בס' 'רבני פרנקפורט' (עמ' 33 הערה 123) הביא בשם כרמולי (אהליבה עמ' 107) כי מ' איידל היתה בתו של ר' משה בכרך מפפד"מ, וטעה בזה.
- 126 ראה שפתי ישינים אות ק'. וסדר הדורות אות ק'. ככל הידוע לי, לא נשאר מספר זה שום עותק.
- 127 כך מפורש בשער ספר 'יריעות שלמה' פפד"א ת"צ. ובעל 'כלילת יופי' אשר האריך בתולדותיו של ר' משולם (ח"א עמ' מ"ג ואילך) וגם הזכיר כי אשתו מ' איידל גרה בעת אלמנותה בקראקא, לא ידע כי הינו חתן רבינו ושמרת איידל הלז היא אשר הדפיסה ה'קיצור יוסיפון'. את מצבתו תמצא ב'אנשי שם' (עמ' 170) ונפטר ח' אייר ת"ה לפ"ק. צוואת מ' איידל קיימת בשלימותה בפנקס קראקא הנדפסת ב'דברים עתיקים' אות ט"ו. מ' איידל נפטרה בקראקא ביום י"ז אייר תל"ה לפ"ק (כ"כ ב'שם הגדולים השלם' ב'שארית לציון' עמ' 248).
- 128 'דברים עתיקים' (עמ' 51) מ'פנקס קראקא' (דף קס"ח ע"א). גם מבואר שם כי נפטרה בקראקא ט"ז שבט תכ"ד לפ"ק.
- 129 ראה בשער ס' 'תולדת יעקב' ביאליסטאק תקס"ו. מדברי תורתו הובא בפרק ראשון דברכות בספר הנ"ל.
- 130 ב'פנקס הכשרים' נסתפק בזה ע"ש (עמ' 129 הערה 235).
- 131 יתכן שעל אשתו הכוונה ב'פנקס הכשרים' המצוטט למעלה, שנדחתה זמן חתונתה מחוסר אמצעים.
- 132 הגאון הש"ך ז"ל בספרו 'הארוך מש"ך' (סוף סי' ל"ו) כותב בזה"ל: שוב בא אלי ביום ר' י"ד אייר תי"ז לפ"ק החכם מהר"ר ליב חתן הגאון ר' משה ר' מענדלש ואמר וכו', עכ"ל. ויתכן אשר הש"ך מתכוין להג"ר משה בכרך מפ"פ, ראה בהערה שבראש המאמר. ובה אני מחזיר אבידתו של ר' יהושע ענבל במאמרו 'שלש מחלוקות בתולדות ההלכה' ('ישראל' לג עמ' תשנ"ד הערה 53) שלא מצא תאריך זה. ועיי"ש שהביא ששה בעת ההיא בדרעזניץ, וע"ש (בהערה 49) ששה שנה מלפניו בשנת תט"ז בפראג, ואם נתאחר שם עד תי"ז מסתבר ביותר שהכוונה לחתן רבינו.
- ובס' 'משפחת ק"ק פרג' מביא שבשנת תצ"ח א' כ"ח אייר נפ' הזקנה שרל בת הר"ר משה ר' מענדיל ר' לאזיס ז"ל אשת הנעלה כ"ה ליב ר' מן מחוקק. ובודאי שאי"ז רבינו, ומ"מ אולי הש"ך מתכוין לר' ליב הלז. ומ"מ אינו מסתבר שאשתו חיה כ"כ הרבה שנים. וגם שהרי לא כתוב במצבה 'הגאון' כדרך שכתבו על החכמים שבדור.
- 133 פרטים מן הביה"ח לינסק ומכלליות העיר תמצא בס' 'זרעא קדישא', ברוקלין תשס"ז, למר אחי הרב שמואל שמעלקא שיחי.
- 134 ונולדה מזו"ר של רבינו מ' שרה ע"ה, כי מזו"ש לא נולדו לו לפני שנת שפ"ה, ובשנת שצ"א לא יכלה להיות יותר מבת שש שנים.
- 135 'והרבנית הנזכרת בציון הלז אפשר שהיתה אשת הרב מלינסק ויש מקום לצדד ולומר שרבני לינסק היו מיוצאי חלציה, ונקראו ג"כ כשמות הללו, ה"ה הג"ר משה אב"ד לינסק זקן זקיניו של הרה"ק מראפשיץ, והגה"ק ר' מנחם מענדל אב"ד לינסק אביו של הה"ק מראפשיץ זי"ע" (הערת אחי הרב שמואל שמעלקא שיחי).

מצבת הרבנית מ' ליא [לאה] ע"ה
בתו של רבינו

פה

נטמ[נה] הרבנית

הצנועה והחסיד[ה]

מרת ליא בת

הגאון מהור"ר

משה ר' מענדל'

לפרט¹³⁶ שצא לפ'ק'

מצאנו כמה המייחסים את עצמם כנכדי רבינו, ומהם

שלא ידענו איך¹³⁷.

או ישיר משה

אם עד כה היה לרבינו איזהו פרסום בדור מן הדורות, זה בא מן העובדא כי רבינו יסד סליחה לבטל מגיפה של אבעבועות הנקרא "בלאטערין", אשר פרצה רח"ל בהיותו אב"ד פראג. הסליחה מיוסדת על איסוף כל מאמרי חז"ל שבהם נזכרים העוונות אשר בעקבותיהן בנים מתים רח"ל. והחי יתן אל לבו לתקן אותן העוונות ובוזה לבטל מעליהם הגזירה¹³⁸. סליחה

¹³⁶ יש כאן כפילות לשון, ואולי כתוב כאן יום הפטירה. ראה צילום.

¹³⁷ בס' 'תולדות יעקב' הנ"ל כתוב בשער שזקנו הגאון המקובל ר' משה גאב"ד ברעזי היה בנו של ר' ברוך מק"ק ארלא בנו של ר' יוסף בנו של הג"ר יששכר אב"ד ארלא בעמח"ס 'מבוא שערים' על הש"ס אשר היה חתן רבינו (וראה ב'מוריה' שנה כב גליון רנה-רנו, ושם נדפס בטעות 'תולעת יעקב'). מוה"ר שלמה מפניטשוב ז"ל בעמח"ס 'יריעות שלמה', פפד"א ת"צ, היה בנו של הג"ר משולם זצ"ל נכד הג"ר משולם אב"ד לבוב חתן רבינו (כ"כ בשער ספרו הנ"ל). לר' משולם בן, הג"ר אברהם עבריל דיין בלבוב, אשר היה אביו של הג"ר משולם מקראקא חותנו של הג"ר אברהם ר"מ בלבוב בנו של הג"ר מרדכי 'ראש מדינה' בטיסמניץ ('היחס לבית עליאש'). וגם מצאנו לר' משולם בת נשואה להג"ר שמואל אב"ד הילדסהיים (ראה 'ירושתנו' ח"ד עמ' ק"כ) וחתנו של ר' שמואל היה הנגיד סוכן בחצר המלך ר' יהודה ברלין המכונה יוטס ליבמן אשר בנו היה הג"ר אברהם ברלין אב"ד הלבשרשטאט ואמשטרדאם (שם). וראה גם: 'אור החיים' פפד"א תרנ"א, או' 107, וראה שער ס' 'ברית מטה משה'. גם לר' משולם בת נשואה אל הקצין ר' שמואל סג"ל אשכנזי בקראקא (אשר הרבנית איידיל ע"ה בת רבינו גרה אצלם בסוף ימיה). עוד מנכדי ר' משולם מצאנו את ר' יהודה ליב מקראקא מו"ל ספר 'חי' מהר"י בן לב'. ואף הג"ר משולם איגרא זצ"ל אב"ד טיסמניץ היה מנכדי הג"ר משולם זצ"ל ושמו בקרבנו ('כלילת יופי' ח"א מ"ג ע"ב). יב"א כהן צדק מלאנדון מכנה את רבינו 'אא"ז' ('האסס', פטרבורג תרנ"ח, עמ' 76).

¹³⁸ לא אוכל להתאפק מלהביע את רגשי לבבי בענין זה. חיים אנו בזמן שזיכה אותנו הקב"ה שנשתכללה חכמת הרפואה מאוד, ולרוב חולאים רח"ל אשר בימים עברו היו בהם סכנה של ממש, בימינו יש תרופות מן המוכן להוציאו מן החולי. יעזור ה' שלא נצטרך להם. אמנם בדורות הראשונים, כאשר היה החוס

זו זכתה שנתפשטה בתפוצות ישראל עוד בחיי רבינו, מה גם בדורות שעברו, והיו מדפיסים אותה בהרבה סידורים ומחזורים¹³⁹.

הסליחה מתחלת "מושל בעליונים אתה ידעת את התלאה" ובראשו חתום 'משה', ואח"כ חרוזים ע"ס א"ב ובסופו מחרוז "מסנו כקדוח אש" ואילך חתום: 'משה בן מהר"ר ישעיה מנחם ז"ל חזק'.

¹⁴⁰

סליחה זו הובא במג"א (סי' תקע"ו סק"ג) אשר כתב: "והוא הדין כשאבעבועות פורחים בתינוקות ומתים, יש לגזור תענית, וכבר חבר הגאון מוהר"ר משה סליחה על זה..."¹⁴⁰.

הג"ר שמעון פישאהאף זצ"ל, תלמידו של רבינו¹⁴¹, הוציא לאור בשנת שצ"ט¹⁴², סליחה שחיבר בשם 'סליחה משובחה – משעון לילדים' עקב מחלת ילדים אשר היתה בזמנו. בתוך הקדמתו הוא מזכיר כי חיפש את סליחתו של רבינו, ומאחר שלא מצאו עשה סליחה משלו. באותה סגנון אשר עשהו רבינו¹⁴³. ואגב, הוא מגלה טפח ומכסה טפחיים מהסודות והרמזים אשר בהם יסד רבינו, מרוב בקיאותו בחכמת הקבלה, את הפיוט.

גוברת בילדים, חיוו בה ההורים צרה של ממש, הורידו כנחל דמעה, ושבנו מרוע דרכיהם, אולי יחוס וירחם ה' וישאיר פליטה לבניו. הנה, עודנו מחזיקים בכלל 'כל חולי בתינוקות בחזקת סכנה', אבל התפילות שוב לא נשארו בתוקפן. כדאי לשים לב לכך, ולמה לא יתפלל וישוב גם בימינו אלה, כאשר מזכירים לו מן השמים לתשובה. (וראה בס' 'כף החיים' יו"ד סי' קט"ז ס"ק ס' מה שהביא מהשל"ה הק' שיש להבריא בניו מן העיר כשיש מגיפת אבעבועות, בלשון ערבי גדר"י, והביא מהפוסקים בדומה"ז הוקל הסכנה, וסיים שם: "ועתה נתחכמו יותר הרופאים שעושין זריקה ע"י מחט ביד הילדים ועי"ז אין מוציאים הילדים חולי אבעבועות הנז'". דברים הללו כתב סמוך לפטירתו, בשנת תרצ"ט).

139 ראה גם: 'מקורות וקורות' (עמ' 114).

140 ועיין גם 'אור לישירים' לר' זרח איידליץ (סוף דרוש י"ד דף צ"ז) אשר כתב בזה"ל: והנה בסליחה שחיבר הרב ר' משה מענדלש שהיה אב"ד ור"מ דקהלתינו ק"ק פראג והמ"א הביאו וכו'.

141 רצ"ה הורוויץ ב'לתולדות הקהילות בפולין' עמ' 52 כתב, שמלבד היותו תלמידו של רבינו, היה גם תלמידו של הגאון המקובל בעל 'מגלה עמוקות' ז"ל, מקור דבריו כנראה מן ההקדמה הזו, אשר הביא בהמשך ממה ששמע "מפי מ"ו האיש האלהי קדוש יאמר לו הגאון הגדול מוהר"ר נתן ר"מ ואב"ד דק"ק [=דק"ק קראקא] זצ"ל".

142 במבוא שבראש ס' 'משאת בנימין' מהדורת 'מכון זכרון אהרן' כתוב, כי כפי הידוע, לא נשאר בימינו אף עותק אחד מדפוס ראשון. עליו סמכתי לא לערוך חפושים אחריו. בשנת תע"א לפ"ק יצא לאור שנית ע"י נכדו ר' משלם זלמן פישאהאף ז"ל, ומשם העתקנו הקדמתו.

ר' משולם זלמן הנ"ל הדפיס אח"כ זמירות בשם 'תפילות נוראות ושבחות והודאות וזמירות ישראל' ומזכיר את דבר הדפסת פיוט דידן בזה"ל: "ובהיותי בק"ק פראג הנ"ל שמעתי מפי מגידי אמת קול תרועה ושבירים משבר בת עמי קול גנוחי גנוח ויליל מפי עוללים ויונקים שפגע ונגע בעו"ה מה"ד בעוללי טפוחים במוציא"י הבל פיו שאין בהם חט ילדי שעשו"י היו פירות הנושרים חדא גזירה בחולי בלאטריין, לזאת יחרד לבי ותרד עיני דמעה ואמרתי לקיים אשר חשבתי בשנים קדמוני' שנות חיים אשר נהפך בעו"ה לבנים מסולאים מפז מחיים למות ובתוכו ה' בתי הילדה ז"ל, ואמרתי להמציא טרף לנפשם להביא לדפוס הסליחה... להוציא ולגמור הסליחה הנ"ל עם פזמון מהגאון תפארת ישראל מ"ו הרב ר' משה ר' מענדלש שבק"ק קראקא זצ"ל..."

143 כמה כותבי תולדותיו של ר' שמעון פישאהאף ז"ל טעו וכתבו שהוסיף חרוזים על פיוטו של רבינו, ואינו

וכה הם דבריו:

"... נזכרתי, שכאשר בקק"ק [=בק"ק קראקא] הייתי, ושם את רבותי שמשתי, ומים על ידיהם הצקתי, בזמן ההוא יצא הקצף, מלפני יי' בשצף, ואמרו תכף על לב להשים, לחפש ולפשפש במעשים, וכן עשו אין לשער ולהאריך הדבור, ובכל יום ד' היה תענית צבור, על אסכר"ה היו מתענים, ואמרו סליחות ותפלות ותחנונים, ואף גם אמרו פזמון אשר נתיסד מאוהב בהמון, הוא מ"ו הגאון הגדול נזר ראשינו, ותפארת עינינו, מרנא רבנא מהר"ר משה בן הגאון הגדול מהר"ר מענדל זצ"ל, מזה בן מזה, חכם עדיף מנביא וחזוה, ובאותו הפזמון הובא כל המקומות בגמרא ומדרשים, שאחז"ל שעל ידם בנים מתים צאן קדשים, כדי שכל אחד יוכל לפשפש במעשיו ולתקנם כיד יי' הטובה עליו, ולשוב מרשעותיו זדוניו ומעלליו. וזה הדבר עלה על מחשבתי כי חקרתי ושאלתי ודברתי ופשפשתי בק"ק ווינא בלי עצלותים, אחר הפזמון הנ"ל בחפוש ירושלים, לבקשו הייתי חוזר חלילה, ולא הובא לידי בשעה קלה, נתתי אל לבי לייסד, סליחה בזה הסגנון, אשר ראיתי הפזמון ממ"ו הגאון הנ"ל לפני שמש שמו ינון...

אחר כך בא לידי הפזמון הנ"ל במקרה, וכאשר קריתי אותו בדעת צלולה נכונה וישרה, נפלה עלי רעדה גדולה, ואחזתני פלצות בחילה וחלחלה, וכאלו הונח על צוארי חרב פיפיות, כי ראה ראיתי בתוכי שתי ראיות, ראיה ראשונה כי מה יהיה נחשב המחברת לעמת מחברתו, כי לרמזים גדולים וסודות נפלאות היתה מחשבתו, כאשר מתחילתו ועד סופו, התיבות במספר ובמפקד מבלי תוספת וחסרון, ד' תיבות בדלת, וג' בסוגר, כנגד שם בן ד' שעקרו מג' אותיות, ובחרוזה הראשונה ב' תיבות בדלת וד' בסוגר, על שם השם כי מחציו תמלא כולו. וכל החרוזה ח"י תיבות¹⁴⁴ כדי להורות על התפילה שאנו מתפללים על החיים, ועם החרוזה הסובבת והולכת לכל החרוזות כולם הוא כ"ו תיבות כמספר השם. הן אלה קצות דרכיו, ובוודאי כיוון לרמזים גדולים וסודות נוראים, כי מי יורד לסוף דעתו וחכמתו כי הוא פלאי פלאים..."

וזה הוא נוסחת הפיוט¹⁴⁵:

פזמון¹⁴⁶ בניגון 'חנינו יי' חנינו' לעצור ולבטל המות הבא בעוונות המבוארים למטה, על כן כל אדם יהרהר בתשובה בכל לבו בזכור אותו עון ויתקן מעשיו,

כן, אלא עשה פיוט חדש מהחל עד כלה.

¹⁴⁴ כוונתו לחרוז הראשונה, כי בכל שאר החרוזים יש כ"א תיבות ועם הסובב היא כ"ט.

¹⁴⁵ ולימים, בין השנים תכ"ה-ת"ל לפ"ק, כאשר שוב פרצה רח"ל מחלת ילדים של אבעבועות, צוה הגאון ר' אריה ליב אב"ד קראקא ותיקן שיאמרו את הפיוט בכל יום ב' וה' בעירו קראקא, והדפיס קונ' מיוחד אשר בו שב והדפיס את הסליחה. ראה מזה ב'ישורון' כרך ל"ג עמ' תתמ"ט. ב'מחזור מראשית השנה עד אחרית', פראג תקי"ז, מודפס כחלק מהסליחות הנהוגה בפראג. נד' גם ב'סידור ומחזור כל בו' דפוס ווילנא. ¹⁴⁶ קטע זה (וכן כל הסליחה) העתקתי מקונ' סליחות שהוציא לאור הג"ר אריה ליב מקראקא הנ"ל. בסוף ספר 'משעו לילדים' ג"כ הדפיס סליחה זו. עם שינויים מהותיים. ואת החרוז האחרון החזור על תיבת "חזק"

ומיוסד על פי אל"ף בי"ת, ושם המחבר הגאון האשל הגדול מהר"ר משה בן
הגאון מהר"ר ישעי' מנחם מענדיל ז"ל היה אב"ד בעיר ואם בישראל דק"ק פראג.

מושל בעליונים, אתה ידעת את התלאה,
שליט בתחתונים, השולח צרי ומזור ורפואה,
הסולח לעונים, נושא עון ופשע וחטאה.

ליי אלקינו חטאנו, אל נא רפא נא לנו:

אם אשמנו בעון נדריים, לחטוא את בשרנו.
בכה תבכה נפשינו במסתרים, פני צורינו ויוצרנו.
גלה נרתק מרפא בשרים, שוענו אליך ותרפאנו.

ליי אלקינו חטאנו, אל נא רפא נא לנו:

אם דלתי התורה סגרנו, לחבל מעשה ידינו.
הנה בקרבנו רוח שברנו, פני אדני אדונינו.
וישלח מרפא לכל בשרנו, שברנו רפא אלקינו.

ליי אלקינו חטאנו, אל נא רפא נא לנו:

אם זלזלנו מצות מזוזה, להרבות ימי זרעינו.
חרדה בעתנו ורעדה אחזה, פני אלקי ישענו.
זפינו יציל באהבה עזה, שמע קולינו והושיענו.

ליי אלקינו חטאנו, אל נא רפא נא לנו:

אם יכלת עון ציצית, למעט ימי בנינו.
כף ספקנו עון נרצית, פנה אלוקינו תחנונינו.
לשון מרפא עמוד בפרצות, שמע קול רינונינו.

ליי אלקינו חטאנו, אל נא רפא נא לנו:

אם מעלנו בשנאת חנם, להמית בנים ובנות.
גהי ובכי עזרם ומגינם, פני מאזין תחנונות.
סלח לחטאת עמך ועונם, ושלח רפואה ממעונות.

ליי אלקינו חטאנו, אל נא רפא נא לנו:

אם עוינו בשבועות שקר, למעט בני אדם.
פנים כבשנו לאין חקר, פני יוצר האדם.
צרי ומזור לצאנך תבקר, שאריתם משאול תפדם.

ליי אלקינו חטאנו, אל נא רפא נא לנו:

אם קלקול שבועת שוא, לבני אדם מיעטה.

מצאתי רק ב'קונטרס של מנהג ק"ק פוזנן ובקצת אגפיו, דיהרנפורט תקנ"ו. ביררנו את הנוסח משלושת
המקורות הללו ואת המובחר מביניהם הצגנו בפנים, ועוד יש מקום לברר מקחו של צדיק, להעמיד הנוסח
הנכונה על תילה. אשרי מי שיטריח את עצמו לדבר הזה, ויבורך מפי עליון.

ר' עדה אחזתנו לדרכינו מתעב, פני אור עוטה.

שמש לא יכנו ושרב, שמע יי והביטה.

ליי אלקינו חטאנו, אל נא רפא נא לנו:

אם תעבנו בחלול שבת, למעט ימי שנותינו.

מסנו כקדוח אש ולבת, פני שומע תחנונינו.

שמרנו כאישון עין ובבת, שלח רפואה למכותינו.

ליי אלקינו חטאנו, אל נא רפא נא לנו:

אם העוינו בחלול השם, למעט פרי בטנו.

בושנו ושמנו נפשנו אשם, פני מאזין חינונינו.

נא תיו חיים ברשם, שמן ששון מחברנו.

ליי אלקינו חטאנו, אל נא רפא נא לנו:

אם מעלנו בפה מנובל, למעט ימי צאצאינו.

הנה נפשנו מתהפך בתחבול, פני אבינו רועינו.

רחם פרי בטן מלחבל, שמש צדקה רפאנו.

ליי אלקינו חטאנו, אל נא רפא נא לנו:

אם רשענו במיני ברכות, למות ממותי תחלואים.

יגון בלבנו והרבות בכות, פני רופא חולאים.

שלח רצוצים חפשי בשמחות, ששון ושמחה תשמיעם.

ליי אלקינו חטאנו, אל נא רפא נא לנו:

אוצר החכמה

אם עוינו בתפלת צבור, לא מצאנו חיים.

יגענו בקראנו בפה ודבור, פני אלקים חיים.

הוא יחבוש פצע וחברבור, שוב מחרון אפים.

ליי אלקינו חטאנו, אל נא רפא נא לנו:

אם מעצלות אבילות הגון, להמית כערוד ממית.

נפשינו עד אנו ביגון, פני מחיה וממית.

חוסים בו הוא מגן, שלח אורך ואמת.

ליי אלקינו חטאנו, אל נא רפא נא לנו:

אם מחמת כבוד תלמידים, לכד במצודה רעה.

זלגו עיננו ובשרנו חדודים, פני מתרצה בדמעה.

לתת רפואות לזרע יהודים, שובנו לחיי שעה.

ליי אלקינו חטאנו, אל נא רפא נא לנו:

אם חטאת עון עגל, לפקוד ביום פקודה.

זאת נחמתי רחמיו לגלגל, פניו נקדמה בתודה.

קצף שכך מעם סגל, שועת ישראל ויהודה.

ליי אלקינו חטאנו, אל נא רפא נא לנו:

אם חטאת זנות גברה, למלא המדה ואיפה.

זכות פנחס עמד בעתירה, פני עוצר המגפה.

קדמתי זכות ביום עברה. שלח עזר ותרופה.

ליי אלקינו חטאנו, אל נא רפא נא לנו:

לאחרונה התגלה כת"י¹⁴⁷ "זמר לחנוכה" אשר חיברה רבינו, מיוסד אף הוא ע"פ קבלה¹⁴⁸, וזה לשונו¹⁴⁹:

זמר לחנוכה

זמר נאה שיסד וחיבר הרב הגדול המתוקן והמקובל החסיד איש האלוקים הגאון מוהר"ר משה במהר"ר מענדליש אב"ד דק"ק פוזנא והגליל זצוק"ל, מיוסד על פי קבלה בראשי חרוזות שם של מ"ב, ובכל חרוז וחרוז כ"ו אותיות¹⁵⁰ סימני השם הוי"ה ב"ה, בסוף השיר מהר"ר¹⁵¹ ישע מנחם, הוא שם אביו הגאון החסיד הרב הגדול אב"ד ור"מ דק"ק קראקא זצוק"ל, זכותם ומעשיהם הטובים יעמדו לנו ויגינו בעדנו אמן ואמן.

אָנא,	אַתָּה הָאֵל עוֹשֶׂה פֶּלֶא,	הוֹדַעַת עֶזְךָ בְּעַמִּים,
בְּכֹחַ,	בְּחֵיל פִּרְעֹה וּבְכֹלָה,	פָּעַל נִסִּים עֲצוּמִים,
גְּדֻלַּת,	גְּבוּרַת פִּינָה מְלֵא,	כְּתָבָם אֶז יִשִּׁיר מִשְׁה':
יְמִינְךָ, ^{אוצר החכמה}	יָדְךָ גּוֹיִם הוֹרֶשֶׁת	תָּרַע לְאֻמִּים תִּשְׁלַחם,
תַּתִּיר,	תָּמִיד אוֹתִי הוֹשַׁעַת,	וְלַחֲמַת שְׁעָרִים לָחֵם,
צְרוּכָה,	צֶאן מִרְעִיתְךָ גְּאֻלָּת,	וּבְמִדֵּי הָאָרֶץ שְׁמִשְׁה':
קָבֵל,	קִרְאֲתִיךָ מִצֹּר צָרִים,	מִקֵּדֶם בִּימֵי יוֹנִים,
רִנָּת,	רַבָּת אֶת רִיב עֲבָרִים,	וְדִנָּת בָּהֶם דִּינִים,
עֲמִיד,	עֶזְךָ מִסֵּר גְּבוּרִים,	בְּיַד חֲלָשָׁה מְחַמֶּשֶׁה:
שְׁגָבְנוּ,	שׁוֹכֵן בְּשָׁמַיִם שְׁחָקִים,	הִרְאָה בָּהֶם שְׁפָטִים,
טְהַרְנוּ,	טְהוֹר מִסֵּר מִצִּיקִים,	וְרַבִּים בְּיַד מְעַטִּים,
נִוְרָא,	נוֹטְעִים בְּךָ דְּבָקִים,	הוֹשַׁעְתָּם בְּיַד חֲמִשְׁה':
נָא,	נִפְלְאָת מְאֹד עֲמָקוּ,	יְדוּ"ד מִתִּיר אֲסוּרִים,
גְּבוּר,	גְּבוּר חֲסִידְךָ וְצִדְקוֹ,	טְמָאִים בְּיַד טְהוּרִים,
דוֹרְשִׁי,	דְּרָכָם פִּגְתָּ וְהוֹמָקוּ,	סֵר צֵלָם וְעֵלָם כְּמִשְׁה':

¹⁴⁷ נעתק בכת"ק של הגאון ר' דוד אופנהיים זצ"ל שהעתיקו לעצמו (בכ"י 'שלל דוד' דף א-ב).

¹⁴⁸ את גדולתו של רבינו בקבלה כבר למדנו למעלה ממה שעשה הרבה פלאים ע"י קבלתו.

¹⁴⁹ נתפרסם לראשונה מכתב יד ע"י ר' יצחק דב פעלד ז"ל בסוף ס' 'נשאל דוד' (ח"ג בתוספת לנספחים). ועשיתי קצת תיקונים, כפי ראות ענין סידור השיר.

¹⁵⁰ בלי תיבת אנא בכח וכו'. ובאמת, כל הפיוט כנראה אינו כולל את המילים הללו, ונכתבו רק כדי להראות בכל חרוז כנגד מה נתקן.

¹⁵¹ אותו חרוז מסיים: וגם מ'ה'ר' י'ש'ע' מ'נ'ח'ם'. יתכן ורבינו מתכווין לומר, משה הר' ישעי' מנחם, כמנהגו לחתום: "נקרא משה ר' מענדלש".

יחודך,	ידיד מה מאד גדלו,	מעשיך דר בשחקים,
כבבת,	כהניך באז הפילו,	רשעים ביד צדיקים,
שמרם,	שדי שדךם ונאפלו,	צר ואור חשך ומש'ה:
<small>אוצר החכמה</small>		
ברכם,	בארצם אחרם מורא,	כל יושביה נמוגים,
טהרם,	טוב תהלתו אספרה,	ברנן שפתי הוגים,
רחמם,	רנו בודים וגבר(ו)ה,	יד עוסקי תורת מ'שה:
צדקתך,	צור יוצרי וגואלי,	קדשת שמך בפלאים,
תמיד,	תשועתך היתה אלי,	אז בימי חשמונאים,
גמלם,	גוים באו לזבול[י](ך),	בית קדשי למשמ'ה:
חסין,	חמדתי וכל הפלים,	טמאום עם השמנים,
קדוש,	קרבתי ישע למולים,	ובאו לפני ולפנים,
ברב,	ביתך פנו סגלים,	עבודת הקדש לשמ'ה:
טובך,	טהרו בית זבולך,	ובאו להדליק שמנים,
נהל,	גר המנוחה למולך,	והנרות ששה קנים,
עדתך,	ערכו בבית היכלך,	כאשר צוה לנו מ'שה:
יחיד,	יושב הנה בבמארכב,	פף אחד מלא שמנים,
גאה,	גנוז הנה ביום קרב,	בחותרם גדול כהנים,
לעמך,	לחדש פסלו בערב,	יום עשרים וחמ'ה:
פנה,	פף השמן ליום אחד,	הדליק שמנה ימים,
זוכרי,	זממו כלם בפה אחד,	יעשה חנכה לימים,
קדשתך,	קימו וקבלו ביחד,	פ'מים (כ)שהגס שמ'ה:
שועתנו,	שלח תשועה גדולה,	לגלות אריכת ימים,
קבל,	קדם גאלת לדגולה,	מיד ארבעה אמים,
ושמע,	ועתה מאדום גאלה,	ולא יבא עוד שמ'ה:
צעקתינו,	ציון תשיב מלוכה,	מקדשך השמים תרחם,
יודע,	יסד לךוד הספה,	וגם מ'ה'ר' י'ש'ע' מ'נ'חים,
תעלומות.	תעש שמחה וחנוכה.	כחנוכה בימי מ'שה:

הסכמותיו

[אורי חסידים]

בשנת שס"ב לפ"ק כתב הסכמה ע"ס 'תקוני זבח' (פראג שס"ד), ביחד עם גדולי גאוני הדור, מהם: ה'מהרש"א', ה'כלי יקר', ה'לבוש', מהר"ם מלובלין, ועוד. וזה לשונו¹⁵²:

גם אנכי עיינתי שדבריו נכוחים, ליודעי דעת נחוחים, בכך רשות והרמנא נתונה להביאו לבית הדפוס לזכות בו שושנה בין החוחים.

נאם הקטן משה בן כבוד הגאון החסיד מהר"ר ישעיה מנחם זלה"ה נקרא משה ר' מענדל רבי אביגדורש

בשנת שצ"ה לפ"ק¹⁵³ נתן הסכמה ע"ס 'גלילות ארץ ישראל', לובלין שצ"ה¹⁵⁴, יחד עם הב"ח. וכן נתן הסכמה בחודש אדר ראשון שנת שצ"ו¹⁵⁵ על 'סידור השל"ה', בצירוף הב"ח והגאון ר' יעקב אב"ד לובלין (אבי ר"ר העשיל מקראקא), התוס' יו"ט, ר' אברהם אשכנזי אב"ד לבוב. וז"ל:

הסכמת הגאון הגדול המפורסם אב"ד דק"ק פוזנן

מהור"ר משה ר' מענדלש זצ"ל

באשר המחבר מיד ה' עליו השכיל והצליח ועלה במסילת בית אל וזה שער השמים, בכך ראוי שער בת רבים, לפרסם ברבים, בכך גזירתי גם כן והסכמתי למה שגזר הגאון מוהר"ר יואל¹⁵⁶, שלא יגיע לו היזק במקום אשר כיון להועיל, והנני גוזר בשבועה ואלה.

ויו"אל¹⁵⁷ משה בן מוהר"ר ישעיה מנחם זלה"ה נקרא משה רבי מענדלש

152 וכבר הבאתי למעלה כי הגאון בעל 'תקוני זבח' ז"ל היה מתלמידיו של הג"ר מענדל זצ"ל אבי רבינו. 153 ולא שנ"ה, ובוה טעה בעל 'עמודי העבודה' עמ' 227, שרצה להוכיח מזה כי רבינו גדול שמו כבר בשנת שנ"ה. ומ"מ הדפיס רבינו את הערותיו יחד עם אביו ע"ס 'עמודי גולה' בשנת שנ"ה, כנזכר למעלה.

154 הספר חובר (כנראה) בידיש, וכפי הנראה יצא לראשונה בלובלין שצ"ה. הוצאת לובלין אבדה (נשרפה בעצת הכמרים בווארשא), עיין: ש. וינער, קהלת משה, מס' 195. אחר כך תורגם הספר לעברית (כולל החלקים שמקורם בעברית). ההוצאה העברית הראשונה יצאה באמשטרדם תק"ט בשם "אגרת הקודש", עיין: גלילות ארץ-ישראל, מהדורת י. בן-צבי, ירושלים תשי"ג, מבוא (הערת מר אבישי אלבוים, מנהל ספריית הרמב"ם, חיפה). אמנם לעת עתה לא מצאתי את הדפוס הראשון שבו מופיעה ההסכמה. וזה מתוך לשונו שבשער ספר 'גלילות ארץ ישראל', אמשטרדם תס"ה: "ונדפס כבר בשנת שצ"ה לפ"ק עם הסכמו גאוני עמודי ארץ, ה"ה הגאון הגדול ר' יואל סירקש ז"ל מקראקא והגאון ר' משה ר' מענדלש ז"ל והגאון ר' יוסף ר"א קלמנקש ז"ל זכותם יעמוד לנו" וכו'.

155 למעשה עברו על הספר תלאות רבות, ולא בא לדפוס עד שנת תע"ז לפ"ק.

156 ה"ה הגאון הב"ח ז"ל.

157 כוונת מליצתו ד"וואל משה" מל' "שבועה" כד' חז"ל בנדרים ס"ב ב'.

תורת משה

מלבד גדלותו בתורה אשר נוכל ללמוד מן הקטעים הבודדים ותקנותיו שהבאנו למעלה נשאר בידינו תשובה אחת וכמה הוראות ודברי תורה אשר נציגם כאן.

תשובתו בשו"ת 'חינוך בית יהודה' (סי' ע"ו) בזה"ל:

שאלה ששאל זקני הגאון מוהר"ר חנוך זצ"ל מהגאון המפורסם מהר"ר משה ר' מענדלש זצ"ל אב"ד בפוזנא. בדין ס"ת שנקרע אות ה' ו' של השם מה דינו אם קודרין השם או מסלקין היריעה או אם כותבים השם על הטלאי.

תשובה, טב רמשא לראש השלישיה הרב המופלג מוהר"ר חנוך נר"ו, ע"ד שנקרע אות ה' ו' של השם שאלתי מנהג הסופרים לסופר מומחה והשיב שדרכם לקדור השם ולדבק קלף מבחוץ אבל אין כותבין השם על אותו קלף כי אם לגרור לפניו באופן שאין השם על הקלף הדבוק, וגם אמר לי מנהג סופרים בס"ת שלנו אם מסלקין איזה יריעה מחמת פסול אין מסלקין עוד ב' יריעות, ואמר הטעם כיון שקלף שלנו הוא לבן מאד לא מחזי כמנומר אינו דומה לקלף של ראשונים שלא היה לבן כ"כ, ועל הראשון אמר ג"כ טעם אבל כיון שאמר שנהגו כך אמרתי מנהגן של ישראל תורה היא, ושלך,

מנאי אהו' משה ר' מענדילש

ועיין 'שבות יעקב' (ח"ב סי' פ"ח) אשר כתב על תשובה זו בזה"ל:

"מצאתי און לי, מתשובת הגאון מהור"ר משה ר' מענדלש זצ"ל שהיה גדול בתורה ומפורסים כאשר שמעתי שהיה אב"ד בק"ק פראג לפני הגאון בעל תוספות יו"ט, ואח"כ על ידי סבה יצא משם ונתקבל לק"ק פוזנא...". עכ"ל¹⁵⁸.

ובתשו' 'חינוך בית יהודה' הנ"ל (סימן ה') מוזכר הוראה מרבינו בזה"ל:

"...אכן מצאתי כת[ו]ב בשם הגאון מהר"מ¹⁵⁹ ר' מענדלש מקראקא, אם תיבה שלימה מיותרת אף דלא נשתנה הענין מפקינן אחריתי, כגון ויסע משה את ישראל [שמות ט"ו כ"ב] והוי קאי על ישראל סבא, וע"י בני נשתנה הדבר ודו"ק, וכן אם הי' ו' נוסף בתחילת התיבה נ"ל דמפקינן אחריתי"¹⁶⁰.

עוד ממשיך שם וכותב:

"וכתב דודי זקני הגאון מהר"ר וואלף¹⁶¹ זצ"ל בשם הגאון מהר"מ ר' מענדלש בס"ת שהי' טפות שעה על אות א' וכיסה אותה שלא היה נראה כלל, והורה להוציא אחרת".

¹⁵⁸ ובמהדורת 'זכרון אהרן' הנדפס מחדש הובא הג"ה מהגאון ה'בורך טעם' המציין לתשו' 'חכם צבי', ע"ש. יש להוסיף בזה לעיין בס' 'בתי כהונה' (יו"ד סי' ט') שדן בדברי רבינו הללו.

¹⁵⁹ מוריני הרב ר' משה. במפתח ל'חינוך בית יהודה' הנמ"ח ע"י מכון 'זכרון אהרן', חשבו הכוונה לר' מענדיל אביו של רבינו, וטעות בידם.

¹⁶⁰ ועע"ש מה שדן המחבר בדברי רבינו. וראה 'שאלת יעב"ץ' (ח"ב סי' ק"ה).

¹⁶¹ ה"ה הגאון ר' וואלף פאטשדש זצ"ל מפירדא.

ובתשו' 'מקום שמואל', אלטונה תצ"ח, (ח"א סי' ק"ה) מביא תשו' הזאת וז"ל¹⁶²:

"ראיתי מעשה וזכרתי הלכה שראיתי בשו"ת חינוך בית יהודא כתב בשם הגאון הגדול שהיה אב"ד ור"מ בק"ק פוזנא המפורסם ר' משה ר' מענדלש זצלה"ה, שהורה הלכה למעשה להוציא אחרת. וכעת שספר הנ"ל אין בידי, הטעם נעלם ממני. ובודאי נימוקו עמו, כי היה רב מובהק ורב גוברי' וכדאי לסמוך עליו".

בקובץ 'זכור לאברהם', ירושלים תשס"ד, (עמ' קל"ב), הביאו הערה מכתב יד אשכנזי שעל גליון שו"ע דפוס וויניציא שנת שצ"ב, וע"ש (או"ח סי' ק"ס סעיף י'), נוטלים לידים בכל דבר שתחלתו מן המים כגון וכו' או שומן דג) כתוב בזה"ל:

"שמעתי בשם הרב ר"מ ר' מענדליש ז"ל¹⁶³ שהתיר ליטול ידים במים שהיה בתוכו דג מחיים. ונ"ל שהדין יצא לו מכאן¹⁶⁴, עכ"ל".

ומלבד אלו ההוראות, מצאנו כמה דברי תורה משמו, ואלו הן:

...כי הנה, בענין זמן פדיון הבן כת' ברוקח (סי' ש"ס) ובספר יראים (סי' שנ"ג)¹⁶⁵ שיש למנות שלשים יום מעת לעת, ומביאין ראיה מערכין, דאמרינן פ' יוצא דופן (נדה מ"ח א') שהוא מעת לעת¹⁶⁶. ולכאורה יש לתמוה על מנהגנו שאין אנו נוהגין כן, כי מאחר שבשאר שום פוסק לא מצינו שכתבו ההפך אלא סתמו הדברים¹⁶⁷, א"כ היה לנו לעשות כספרים הנזכרים להמתין מעת לעת¹⁶⁸. והנה, בני הנע"ל משה שי' יישוב המנהג, במה שאמר, שאנו סומכין על רש"י ז"ל והתור'. כי רש"י פ"י (שם) הא דערכין בענין מעת לעת היינו שבן חמש שנים לא מנינן שנה ראשונה מקצתה ככולה שאם נולד באלול לא תימא כשמגיע ראש השנה כבר כלתה לו שנה,

¹⁶² התשובה הוא מרב אחד לא נקוב בשמו, ובעל 'מקום שמואל' חוזר וכותב תשובת השגה על תשובתו. ועל הוראת רבינו הוא כותב, כי דעתו מעולם שאין לסמוך על דברים המוזכרים בשם אומרו, כי מי ערב לנו כי לא נפל טעות בשמועתו, ושמא מעולם לא הורה כן רבינו, ע"ש בכל דבריו.

¹⁶³ הדעת נוטה שכוונתו לרבינו יותר מלצדד שכוונתו להג"ר משה בכרך ז"ל מפפד"מ, ראה בהערה שבראש המאמר. בהערות שבקובץ נתבלבלו וכתבו כי שניהם אחד, גם שגו בשנות כהונת רבינו בפראג, עיין שם. ¹⁶⁴ אינו מובן, כי טעם החשש בזה, הוא משום מים שנעשית בה מלאכה, כי הדגים נשתמשו בה, משא"כ שומן של דג, וצ"ע.

ולגוף הענין ראה ב'מגן אברהם' (סי' ק"ס ס"ק ה') אשר גם הוא התיר את המים, וע"ש בהגהות יד אפרים'.

¹⁶⁵ ובספר האשכול (הל' פדיון הבן סי' מ"א) הביא כן בשם יש מי שאומר.

¹⁶⁶ והטעם כי כתוב חדש, וכל חדש בחדש לבנה קמיייר שהוא כ"ט ימים י"ב שעות ותשצ"ג חלקים.

¹⁶⁷ אמנם בספר האשכול (הל' פדיון הבן סי' מ"א) הכריע דכ"מ שנא' חודש מונין לימים ולא לשעות (ומ"מ עדיין לא התפרסם ספר האשכול בשעתו).

¹⁶⁸ מדבריו משמע, כי לא נהגו להמתין ביום ל"א למעת לעת של כ"ט י"ב תשצ"ג, אבל לא מבואר אם היו מקילין ביום ל' לאחר שעבר כ"ט י"ב תשצ"ג. כי יש בדבר זה שני שאלות, א' האם צריכין להמתין ביום ל"א עד לאחר מעת לעת מהלידה (או כ"ט י"ב תשצ"ג מהלידה). ב' האם יכולים לקדם ביום ל' לפני כלות כל היום. ולעשות הפדיון הואיל וכבר עבר מעת לעת מהלידה (או כ"ט י"ב תשצ"ג מהלידה).

אלא בעינן מעת לעת¹⁶⁹, אבל לא קאי אבן שלשים¹⁷⁰, כי אז ע"כ היה לנו לומר שיום שנולד בו לא נחשב מקצתו ככולו. אלא שפיר נחשב ככולו, כי לא אמרינן כן רק גבי קדשים וכמו שכתב התו' שם בהדיא (מ"ז ב' ד"ה כולן)¹⁷¹. גם במסכת זבחים (כ"ה ב') קאמ' זאת אומרת בקדשים בעינן מעת לעת¹⁷², ופי' שם רש"י ז"ל, אע"ג דפ' יוצא דופן קתני בברייתא בהדיא דבעינן מעת לעת, ומתרץ, דאי מהתם לא שמעינן דביום ראשון בעינן מעת לעת אלא דוקא דלא אמרינן מקצת שנה ככולה, דאלמא דבערכין לא בעינן ביום ראשון מעת לעת, אלא מקצת יום ראשון נחשב כיום שלם, וה"ה פדיון הבן¹⁷³. (באורים כבדו ה', קראקא שס"ד, פ' בא)

169 ר"ל דאזלינן בתר שנה ידיה ולא בתר שנות עולם של ראש השנה.
170 ר"ל ערכין של בן שלשים יום. כי אז היה הכוונה של מעת לעת על שעות, וזה לא אמרינן.
171 אמנם התוס' בערכין (ל"א א' ד"ה מיום) הביאו ב' השיטות. ומ"מ יתכן שאנו פסקינן כההיא דנדה.
172 שם איתא "שעות פוסלות בקדשים", וע"ש רש"י דנתחדש בגמ' זבחים דין שעות. (ומ"מ מש"כ רבינו ברש"י ל"מ וצ"ב. ועיין בכסף משנה הל' ערכין וחרמים ה"ד).
173 ומ"מ, עדיין לא ידענו שאין להקיל לאחר שעברו כ"ט י"ב תשצ"ג מעת לעת לעשות הפדיון גם לפני מלאות ל' יום.

ובגוף הענין האריכו באחרונים. הראשון שנתעורר בזה אחרי הג"ר מענדל זצ"ל אבי רבינו, הוא הב"ח (י"ד סי' ש"ה) והאריך בזה בתשובה (ישנות, סי' קכ"ה) והביא את דברי היראים הנ"ל (וכנראה לא ראה את דברי הג"ר מענדל בזה מאחר שכתב כי לא מצא בפוסקים מזה), ופסק במקום שחל יום ל"א בשבת, אז אם ישלים כ"ט י"ב תשצ"ג לפני שבת יעשו אז הפדיון, ואם לאו יחכו עד מוצאי שבת. וכדבריו פסק הש"ך (י"ד סי' ש"ה ס"ק י"ט). אמנם המג"א (סי' של"ט ס"ק ח') חולק ע"ז וס"ל דלעולם אין להקדימו לפני יום ל"א, והביא ראיה לדבריו מבכורות (מ"ט א') דדרשינן מבין חודש ומעלה מערכין מה שם בן חודש ומעלה אף פדיון הבן כן, ולדעתו כוונת הגמ' הוא לשלול זה גופא, דיש להוסיף על חודש עד סוף היום ולפדותו ביום ל"א. וכבר הביאנו שגם האשכול מכריע כן. ומ"מ משמעות דבריהם שאם יום ל"א יקדים לכ"ט י"ב תשצ"ג, יש להמתין. וכן הכריע בשער הציון (סי' תקס"ח ס"ק כ"ד) שיש להמתין. וזה שלא כדברי רבינו ואביו דס"ל דהולכים אחרי הימים בלחוד, וכדעת רבינו פסק בערוך השלחן (י"ד סי' ש"ה ס"ק מ'-מ"ג) ועיין שם מה שהשיג ע"ד המג"א דאי"ז כוונת הגמ' בבכורות כי הגמ' בא לשלול שלא אמרינן ביה מקצת היום ככולו, ומ"מ פסק כמותו מאחר שמצא ברמב"ם דס"ל כן (ועיין נחל אשכול סי' מ"א אות ג' שהוכיח כן מרמב"ם אחרת). ועיין בשו"ת חת"ס (או"ח סי' פ"א) מה שביאור בדברי המג"א. וכדברי המג"א פסקו בשו"ת פנים מאירות (ח"א סי' י"ג) ובשו"ת חכם צבי (סי' קי"ד), וכן נקט לדינא השו"ע הרב (סי' של"ט ס"ו) והמשנה ברורה (סי' של"ט ס"ק כ"ז).

ליתר הרחבה בנושא זה ראה: שו"ת שבות יעקב (ח"ב סי' פ"ז), נודע ביהודא (תנינא סי' קפ"ז), שו"ת רעק"א (תנינא סי' כ"ב), שו"ת כתב סופר (י"ד סי' קנ"א), שדי חמד (מערכת פ' כלל ל"ט, מערכת מ' כלל ק"ד או' י"א), שו"ת משיב דבר (ח"ב סי' פ"ה), ברכי יוסף (י"ד סי' ש"ה או' ט"ו), שו"ת שאול שאל (י"ד סי' קפ"ב), שו"ת יביע אומר (ח"ה י"ד סי' כ"ה), שו"ת שבט הלוי (ח"ח סי' רל"ט). והנה, יש מקום עיון בדברי רבינו, כי מתחילה התחיל בדברי היראים, אשר כאמור ס"ל כי יש לחכות לכ"ט ימים י"ב שעות ותשצ"ג חלקים, ואח"כ עבר לדין מעת לעת שזה דין בשעת הלידה, ואינו תלוי בכ"ט י"ב תשצ"ג. ובאמת הם שני ענינים נפרדים, דטעם מעת לעת הוא כשאר דיני תורה שמחשבין עם מעת לעת, משא"כ דינו של היראים הוא מטעם דכתיב חודש, שהכוונה לחדשי לבנה. ובאמת ביראים בעצמו כתב גם שניהם, בין הא דכ"ט י"ב תשצ"ג ובין הא דילפינן מערכין מעת לעת, וצ"ע. ואכן בחידושי חת"ס (שבת קל"ו) כתב שיש לחכות משעת הלידה מעת לעת שלשים יום. (ובס' בכור דל כ"כ בדעת המג"א).

וזה שמעתי מפי מורי הרב הגדול מהר"ר משה ר' מינדלש ר"מ ואב"ד דקק"ק¹⁷⁴ במארו"ל (ברכות כ"ט ב') וכשאתה יוצא לדרך המלך בקונך וצא, מאי המלך בקונך וצא, אמור תפלת הדרך. והקשה ז"ל הלא בכל מקום שאחד שואל עצה מחבירו על איזה דבר בודאי שוב ישוב לעשותו או שלא לעשותו וכאן שביקש לילך לדרך ישא(ר)ל עצה וימלך בקונו או לילך או לאו ויאמר תפלת הדרך, ומאי תשובה השיב לו השי"ת. ותירץ הוא ז"ל¹⁷⁵, קושיא זו פריך המקש(י)ן בעצמו מאי המלך כו' ירצה [לומר] האיך שייך כאן המלכה והאיך יש תשובת הרמיה, ומתרץ, אמור תפלת הדרך ותשובה נכונה ישיב לו הקב"ה, אם יאמר תפלת הדרך בהשגרת לשון ויהי' תפלת הדרך שגורה בפיו אז יעץ לו הקב"ה שילך לחיים ולשלום ויצלח, ואם לא יהי' שגורה בפיו אז יעץ לו השי"ת שישבתו בביתו יפה מצאתו, וזאת העצה היעוצה מלפני ממ"ה. ('נחמות ציון', תל"ז, דרוש י"ב דף מ"ב ע"ב).

מהגאון מ' משה רבי מענדלס ז"ל שהיה אב"ד דק"ק פוונא

דף כ"ח, משנה, נשים במועד מענות כו'. ציין רש"י, מתני', בלא פי', גמרא. ויש להקשות דהא אין סדר רש"י כזאת¹⁷⁶. ושמעתי, התיבות "בלא" הוא ראשי תיבות, והכי פרושא, ב'מתניתן ל'קמן א'יתא פירוש, כדאיתא באמת (כדאיתא) איזהו עינוי כו', ובמשניות נחלק לב' משניות, וק"ל. (מס' קול יהודה', פיורדא תקכ"ט, מו"ק דף כ"ח).

מהגאון מהו' משה רבי מענדלש ז"ל שהיה אב"ד דק"ק פוונא

דף ד', גמ', תיפוק לה מאשה דכל מצות שהאשה חייבת בה עבד נמי חייב ביה, ע"כ. ויש להקשות¹⁷⁷ דאי' בב"ק דף פ"ח [תוס'] ד"ה דהא עבד כשר לעדות כו' י"ל דכי גמרי' לה לה מאשה היינו להחמיר ולא להקל ע"כ. לפ"ז לא מקשה גמ' מידי דמשמעות כל זכורך משמע נמי עבדים ולא ילפינן גז"ש לה לה מאשה דעבדים פטורים מראייה, לכך צריך קרא להכי, ויש ליישב¹⁷⁸. (מס' קול יהודה', פיורדא תקכ"ט, חגיגה דף ד').

וירא אליו ד' באלוני ממרא פרש"י לבקר את החולה, יושב יושב כתיב בקש לעמוד א"ל הקב"ה שב ואני אעמוד ואתה סימן לבניך שעתיד אני להתייצב בעדת הדיינים והן יושבין. וקשה מנלן שאמר הקב"ה ואתה סימן לבניך, דלמא כפשוטו שחלק לו הקב"ה כבוד שהוא יושב והקב"ה

לסיום יש להזכיר את שיטתו המחודשת של רבינו גרשום אשר כתב (בכורות מ"ט א') שיש לחכות לל' יום ומחצה. והטעם, כי חודש הוא כ"ט יום ומחצה, ומלשון "ומעלה" למידין שיש להוסיף עוד יום, הרי ל' יום ומחצה. 174 = קהל קדוש קראקא. ראה לעיל בתחילת המאמר מה שכתבתי מזה.

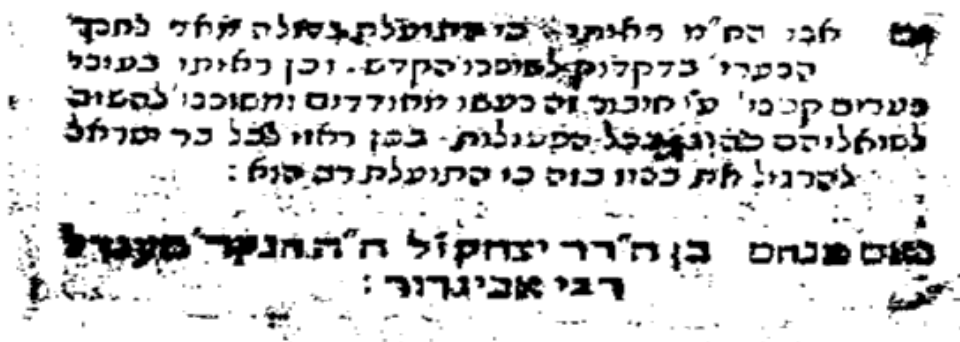
175 וכן תי' השל"ה הק' במס' חולין (פרק נר מצוה אות ע'), הובא בצ"ח (ברכות שם). וע"ע בשו"ת 'אגרות משה' (או"ח ח"ב סי' נ"ט ד"ה ומדיוק). וראה 'חשוקי חמד' להגר"י זילברשטיין ברכות שם.

176 ע"ש ב'מסורת הש"ס' שכבר העירו כי ברש"י שבר"ף וכן ברש"י שב'עין יעקב' יש פירוש לכל דברי המשנה, ע"ש. 177 הרבה גדולי עולם נתקשו בזה. ראה 'זהב שיבה' למהר"ש אלגזי (חגיגה שם), 'פנים מאירות' (ב"ק פ"ח א' ד"ה ולחדר), 'משנה למלך' (הל' מלכים פ"י ה"ז ד"ה הכלל) והגהות רעק"א שם, 'בתי כהונה' (ח"ב ל' א') הובא ב'שער המלך' (הל' מילה פ"א), וראה גם 'נודע ביהודה' (חו"מ מה"ת סי' י"א) ועוד.

178 עיין בס' 'ברוך מבנים אשר', זאלקאווי תק"ט, פ' וילך, שדן בדברי רבינו הללו.

יעמוד, ושמעתי בשם הג' ר' משה ר' מענדילס מקראקא דאיתא בש"ס (מו"ק דף כ"ז ע"ב וביו"ד סי' שע"ו סעי' ב') לכל אומרים שב חוץ מאלו וחולה דמשמע שב בחוליך, א"כ קשה לרש"י האיך אמר לו הקב"ה שב והרי בא לבקר את החולה ואין אומרים לו שב, אלא מוכח מכאן ואתה סימן לבניך שעתיד אני להתייבב, עכ"ל¹⁷⁹. (מס' נפש דוד' [דייטש], פ' וירא).

מ"ש דוד על יהונתן (ש"ב א, כה) על במותיך חלל, דהמקובלים מקשים למה לא זכו האבות למדרגת חנוך ואליהו להיות עולים כמלאכי השרת, ותירצו לפי שהיה לנשמתן כל כך מדרגה גבוה למעלה, עד שא"א היה לגוף לעלות למדרגה זו אם לא ע"י פירוד גוף מנפש, וז"ש דוד על יהונתן על במותיך חלל לפי גודל במותיך ומדרגותיך, לכן נעשית חלל ולא נעשית מלאך. ותירץ הוא ז"ל עפ"ז ג"כ דהפסוק מקשה קושיא זו להיות דהיה מדרגת בני אהרן שהיו גדולים ממשה ואהרן כמ"ש ז"ל ונקדש בכבודי סבור הייתי וכו' למה מתו ולא נעשו מלאכים כחנוך ואליהו, לז"א ויהי אחרי מות שני בני אהרן תקשה למה מתו, לז"א בקרבכם לפני ה' שהיה כל כך גבוה וקרוב לה' מדרגת נשמתן לפיכך וימותו, שא"א היה לעלות עם הגוף למקום שורש הנפש שלהם לפיכך וימותו, ע"כ פי חכם חן. (מספר 'שבתא דריגלא', דף סג.).

הסכמת הגאון ר' מענדיל זצ"ל ע"ס אם הילד - לוח הדקדוק

179 ובס' 'הואל משה' (נד' בשנת שע"ז לפ"ק, להג"ר משה מת בעל 'מטה משה'), אנו מוצאים בזה"ל: ישב כתיב פירש"י בקש לעמוד א"ל הקב"ה שב ואני אעמוד אתה סימן לבניך שעתיד אני להתייבב בעדת הדיינים והם יושבים, ויש מקשים היאך תלה סימן זה בכאן וכו', ושמעתי דרך הלצ"י, דדרך ביקור חולים הוא כשרוצה החולה לקום א"א שב כדאיתא בסוף מו"ק לכל אומרים שב חוץ מאלו וחולה דמשמע שב באבילות שלך ובחולי שלך ובכאן בא הקב"ה לבקר ולמ' א"ל שב ולא תקום אלא סימן וכו', עכ"ל. ופלא שזה יותר ממאות בשנים, עד שבא בעל 'נפש דוד' וגילה לנו מי הוא בעל השמועה. וב'צידה לדרך' (נד' בשנת שפ"ג-ד), כיון לדבריו מדעת עצמו, וכתב בזה הלשון: רש"י, ואתה סימן לבניך כו', נ"ל משום דקשה לרש"י הלא אמרין בסוף מו"ק לכל אומרים שב חוץ מאלו וחולה, דמשמע שב באבילות שלך שב בחולי שלך, ובכאן בא הקב"ה לבקר את החולה ולמה אמר ליה שב. לכן פיר' ואתה סימן לבניך כו'. אחר זמן רב שאמרתי זה לחברים המקשיבים לקולי נדפס ספר 'הואל משה' ומצאתיו שם ושמחתי שכוונתי לדעת הגדולים, עכ"ל (והובא ב'שפתי חכמים'). וראה גם בס' 'ליקוטי יהודה' שכתב כע"ז משמו של ה'שפת אמת'.